

УДК 94(437):325.25 «192/193»

Андрій КРИСЬКОВ,

Тернопіль, Україна,

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Анотація. У статті проаналізовано основні напрями діяльності та еволюцію програмних засад Української партії соціалістів-революціонерів у Чехословаччині міжвоєнного періоду, а також її діяльність у царині освіти і культури. Вивчення діяльності партії на території Чехословаччини міжвоєнного періоду базувалося на принципах історизму, об'єктивності та системності дослідження. Використано загальнонаукові (історичний, логічний, біографічний) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний) методи. Системно висвітлено культурно-освітню та політичну діяльність УПСР у міжвоєнній Чехословаччині. Значна частина українських есерів опинилася в еміграції у результаті поразки української революції, де і відбулася організаційна перебудова та еволюція поглядів Української партії соціалістів-революціонерів. Так, члени ЗД УПСР на чолі з М. Грушевським стали прихильниками компромісу з більшовиками, у той час, як ЗК УПСР на чолі із М. Шаповалом рішуче виступив проти таких дій. Протягом досить тривалого часу Закордонний комітет УПСР існував як політична партія, займаючи активну позицію і потужно впливаючи на українську спільноту у Чехословаччині через різні допомогові, політичні, освітні та культурницькі структури. Головною ідеологічною засадою ЗК УПСР було визнано необхідність організації на українських землях національної і соціальної революції, а кінцевою метою діяльності партії – побудова Соборної Трудової Української республіки.

Ключові слова: українська імміграція, Чехословаччина, міжвоєнний період, Українська партія соціалістів-революціонерів, ідеологія.

Andrii KRYSKOV,
Ternopil, Ukraine,
ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

UKRAINIAN PARTY OF SOCIALISTS- REVOLUTIONARIES IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA

Annotation. The purpose of the study is to reveal the issue to analyse the main directions of activity and evolution of the program principles of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries in Czechoslovakia during the interwar period, as well as its activity in the field of education and culture. Research methodology. The principles of historicism, objectivity and systematic research have been used in the study of the activities of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries in interwar Czechoslovakia. The general scientific (historical, logical, biographical) and special-historical (historical-genetic, historical-comparative, problem-chronological) methods have been used. The scientific novelty is that the cultural, educational and political activities of the UPSR in interwar Czechoslovakia are systematically covered. Conclusions. A large part of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries found themselves in exile because of the defeat of the Ukrainian revolution. The organizational structure and evolution of the party's views took place here. Thus, members of the Foreign Delegation of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries, led by M. Hrushevskiyi, became supporters of a compromise with the Bolsheviks. In contrast, the Foreign Committee of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries, headed by M. Shapoval, strongly opposed such actions. For a long time, the Foreign Committee existed as a political party. He took an active position and had a strong influence on the Ukrainian community in Czechoslovakia through various support, and political, educational and cultural structures. The need for the organization of a national and social revolution in the Ukrainian lands was recognized as the main ideological basis of the Foreign Committee of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries. The ultimate goal of the party's activity was proclaimed the construction of the United Labour Republic of Ukraine.

Keywords: Ukrainian immigration, Czechoslovakia, interwar period, Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries, ideology.

Постановка проблеми. Дослідження різних аспектів життя і діяльності українських іммігрантів у міжвоєнній Чехословаччині тривалий час є актуальним для української історичної науки. І це цілком природно з огляду на те, які сприятливі умови були створені урядовими колами для біженців з колишньої Російської імперії. Серед великої кількості різнопланових українських установ та організацій вагоме місце посідають політичні партії, які сформувалися ще

в Україні. Найпотужнішою з них, принаймні до середини 1920-х років, була Українська партія соціалістів-революціонерів. Хоча вона й зазнала на чужині кілька розколів, проте її ядро послідовно відстоювало українську ідентичність.

Аналіз досліджень. Пропоноване дослідження ґрунтується переважно на архівних джерелах, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України та Центральному державному історичному архіві у м. Львові. Основний масив інформації про діяльність Української партії соціалістів-революціонерів у Чехословаччині міжвоєнного періоду міститься саме у цих установах. Він поданий у працях очільників партії, статутах, звітах, періодиці. Заявлена тема частково була предметом вивчення, деякі сюжетні лінії можна прослідкувати у працях Т. Бевз, О. Сухобокової, В. Трощинського, П. Феденка, О. Шульгина тощо.

Мета статті полягає у дослідженні процесів реорганізації та еволюції ідеології Української партії соціалістів-революціонерів у Чехословаччині міжвоєнного періоду.

Виклад матеріалу. Партії лівого спрямування, що виникли в зовсім інших умовах, продовжували своє існування і у середовищі української імміграції на території міжвоєнної Чехословаччини. Це пояснюється тим, що певний час вони користувались популярністю, яку винесли з батьківщини на еміграцію. Досить точний перелік на території міжвоєнної ЧСР тогочасних українських партій та політичних рухів дав визначний діяч Української партії соціалістів-революціонерів М. Шаповал у статті «Еміграція і політика». Стаття була написана у 1926 р., тому в ній немає згадки про організований український націоналістичний рух. Згідно з М.Шаповалом у 1926 році в Чехословаччині діяли такі партії та групи: «1. Група незалежних соціалістів (марксистів), близька за своєю ідеологією до Української комуністичної партії в Україні. Інакше називається «групою Винниченка». Стоїть на платформі радянської демократії, виступає проти більшовизму, за повну самостійність України.

2. Українська соціал-демократична робітничка партія, на еміграції має дві течії: лівіша група М. Галагана (так звана «Закордонна група УСДРП») і група І.Мазепи, яка себе вважає за «дійсну» українську соціал-демократію, стоїть ізольовано. 3. Соціалісти. Головно то є Українська партія соціалістів-революціонерів, яка на еміграції має більше число своїх членів, ніж інші партії. Від неї відколотась група на чолі з Грушевським і перейшла на службу до большевиків. Партія за самостійність Української Республіки в етнографічних межах на принципах трудової демократії. 4. Група радикалів, є частиною Української радикальної партії, ідеологічно народницької і зближена до УПСР. 5. Партія соціалістів-федералістів (радикальних демократів) – типово інтелігентська, буржуазно-демократична партія. Займає числово незначне становище. 6. Хлібороби: а) хлібороби-демократи – поміркована буржуазно-демократична група інтелігенції, що захищає інтереси багатих селян і дрібних

поміщиків і б) хлібороби-державники, монархісти. Через малочисельність помітної ролі не грають» [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.49, арк.58-60].

З наведеного вище переліку видно, що на 1926 рік у Чехословаччині діяли п'ять партій соціалістичного спрямування, які вбачали майбутнє України в республіканській формі правління, і лише одна організація, що проголошувала своє негативне ставлення до соціалізму та республіканства. Це свідчить, що на середину 1920-х років соціалістична ідея серед української імміграції в ЧСР залишалась досить популярною.

Найчисельнішою і найвпливовішою серед українських партій лівої орієнтації на території міжвоєнної Чехословаччини була Українська партія соціалістів-революціонерів. Створена ще у квітні 1917 року, ця партія відіграла провідну роль в українському національному русі. У квітні 1919 року один з провідних діячів партії – М.Грушевський – виїхав за кордон як офіційний представник УПСР для встановлення контактів з європейськими соціалістичними партіями. З цього часу можна вести мову про діяльність Закордонної групи УПСР в еміграції, на чолі якої стояв М. Грушевський.

У Празі Грушевський перебував два місяці. Зустрічі і розмови з давнім знайомим Т-Г.Масариком, з працівниками міністерства закордонних справ ЧСР, а також з відомим англійським публіцистом-слов'янофілом С.Уотсоном, який тоді був у Празі, дали змогу Грушевському з'ясувати, що УНР не може сподіватися на міцну підтримку з боку Антанти. У цей період у Празі лідер ЗД УПСР підготував для II Інтернаціоналу необхідні інформаційні матеріали, які були надруковані французькою мовою у вигляді трьох брошур. Перша являла собою короткий виклад історії, програми й політичних позицій УПСР; у другій містився земельний закон Центральної Ради з поясненнями щодо сутності аграрної проблеми в Україні; у третій давався огляд подій в Україні у 1917-1919 рр., розглядалась тодішня соціальна структура українського суспільства [Трошинський, 1994, С.100].

Восени 1919р. центром ЗД УПСР став Відень. Донеї входили М.Грушевський – голова, М.Шраг, М.Чечель та О.Жуковський – члени Делегації. З нею співпрацювали і не члени ЗД УПСР – П.Христюк, І.Штефан та інші соціалісти-революціонери, які з тих чи інших причин опинилися в еміграції. Політику Закордонної Делегації деякий час поділяв і М.Шаповал, який, переїхавши в листопаді 1919 року з Відня до Чехословаччини, ще протягом року узгоджував свої дії з Делегацією [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.78, арк.18]. Однак ЗД УПСР стала на шлях визнання радянської влади в Україні та співпраці з нею. З'ясувалося, що для Грушевського та його соратників ідея всесвітньої революції важливіша за ідею самостійності України. У своєму листі до уряду УСРР від 19 липня 1920 р. Грушевський висловив жаль з приводу того, що Україна «з її величезним класом трудового селянства, свідомого і активного, замість того, щоб служити етапом у завоюваннях революції, до цих пір є гальмом для її поширення» [ЦДАВО України, ф.1, оп.20, спр.194, арк.33]. Цей лист виражав позицію всієї ЗД УПСР, яка вважала уряд УНР контрреволюційним. І, що

особливо характерно, він був написаний у той момент, коли українсько-польські війська вели боротьбу в Україні проти більшовиків. У відповідь міністерство закордонних справ УНР видало розпорядження про негайне позбавлення за «злочинну антидержавну роботу» Чечеля, Грушевського, Жуковського, Христюка, Кондрашенка, М. Шаповала, Штефана та інших членів цієї партії українських паспортів, «щоб унеможливити їх перебування за кордоном» [ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.417, арк.41]. Можливо, ці заходи і дали б очікуваний ефект, але невдовзі і сам уряд УНР покинув українську територію.

З осені 1920 р. лінію на розмежування з ЗД УПСР, насамперед у ставленні до більшовицької влади, повела празька група УПСР на чолі з М.Шаповалом. Крім прорадянської політики Делегації, істотними чинниками, які привели до антибільшовицьких настроїв широких кіл українських есерів, були невдалий наступ радянських військ проти Польщі та особливо щедрі поступки полякам на ризьких переговорах за рахунок українських земель.

31 жовтня 1920 р. була створена празька група УПСР, яка отримала назву Закордонний комітет Української партії соціалістів революціонерів. У комітеті об'єдналися праві елементи партії есерів. Очолив його М. Шаповал [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.78, арк.19]. Влітку 1920 р. ЗД УПСР прийняла рішення про розпуск Закордонного комітету, звинувативши його у проведенні сепаратистської акції, спрямованої на розбиття єдності організацій соціалістів-революціонерів за кордоном та в узурпації функцій вищого представництва партії за межами України, віднесених ЦК УПСР винятково до компетенції ЗД УПСР. М.Шаповала було звинувачено у співпраці з буржуазією, виявом якої стало створення у Празі спільними зусиллями української імміграції у Чехословаччині громадсько-допомогової установи – Українського громадського комітету, який очолив М. Шаповал. Керівництву Закордонної Делегації не подобався не лише персональний склад комітету, а й те, що він, на думку М.Грушевського та лівих українських есерів, набув паралельного характеру з представництвом УСРР у Чехословаччині.

Основна маса українських есерів, які опинились в еміграції, у конфлікті між ЗД УПСР та Закордонним комітетом УПСР підтримала останній. Комітет проігнорував рішення Делегації про його розпуск й виключення його провідників з партії. У липні 1922 р. на конференції представників, прихильних до Закордонного комітету організацій соціалістів-революціонерів з Польщі, Галичини, Буковини, Волині і Чехословаччини, була викладена інша версія причин і наслідків згаданого конфлікту. У прийнятій конференцією постанові зазначалося, що створення Закордонного комітету УПСР було реакцією на неспроможність Делегації організувати боротьбу українських есерів за політичне, національне та економічне визволення трудових верств України в умовах переходу УПСР на батьківщині на нелегальне становище [Нова Україна, 1922, С.24]. Рішення цієї конференції заклали базу для подальшої діяльності тієї частини українських есерів, які розійшлися в поглядах із Закордонною Делегацією УПСР.

Найчисленніший осередок опозиційних до Закордонної Делегації українських соціалістів-революціонерів знаходився на території Чехословаччини, зокрема в Празі. Менші групи та окремі члени партії, які підтримали Закордонний комітет УПСР, перебували у Польщі, Франції, Бельгії та інших європейських країнах. Праве крило партії на еміграції довело не лише свою спроможність до самоорганізації та виявлення себе через внутріпартійні та загально-громадські акції, але й до створення програмно-політичних засад, спрямованих на майбутнє здобуття незалежності та суспільної реорганізації України. Велика заслуга у цьому двох провідних діячів есерівського руху – Микити Шаповала та Ничипора Григориїва, який після смерті М. Шаповала у 1932 році очолив українських есерів за кордоном.

Праві есери на еміграції вважали себе більше народниками, відкидаючи багато соціально-економічних та філософських положень марксизму, основні з яких освітлені у ряді теоретичних праць їхніх лідерів [Шаповал, 1924; Шаповал, 1925; Шаповал, 1927; Шаповал, 1935].

Відразу треба зауважити, що Закордонний комітет УПСР дійшов висновку про неможливість співпраці з комуністами. Це знайшло відображення у статті М. Шаповала «Засади соціотехніки», де комуністичний рух був засуджений за «зв'язок з Москвою та за протисоціалістичну тактику» [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.77, арк.121зв.]. Такий висновок М. Шаповала підкріплювався його дослідженнями минулого та сучасного йому становища української нації. Він підкреслював, що комуністи в УСРР прагнуть продовження старої царської політики «керування українським селом через зрусифіковане місто». А оскільки основна маса українців є селянами, то таке керівництво означає російське поневолення України. Праві кола українських есерів у Чехословаччині небезпідставно вважали, що більшовики створили в УСРР державний капіталізм, перетворивши на державну власність заводи, фабрики, залізниці, ліси, землю і цим усунули трудящих від засобів виробництва. Отже, державний капіталізм виявився ще гіршим, ніж приватний, бо він створив одного, необмеженого в правах та засобах примусу власника в особі держави і перетворив трудящих у наймитів-робітників, становище яких було ще безправнішим, ніж за періоду приватного капіталу. Отже, соціалісти-революціонери шаповалівської течії мали з більшовиками розходження антагоністичного характеру.

Програмні принципи українських есерів у Чехословаччині базувалися на тому, що українському народові необхідно визволитися від п'яти форм поневолення: «від капіталістичного визиску нашої праці...»; «від визиску фізичної сили, цебто від податку крові, від військової служби ворогові»; «від денационалізації, від визиску психічної енергії...»; «від колонізації, від калічення соціальної структури, від втілення чужих груп в наш суспільний організм»; «захистити землю і природні добра від конфіскації або ясніше: вирвати землю і природні добра з рук гнобителів...» [Троцинський, 1994, С.123]. Визначення першої форми поневолення пов'язане із розумінням есерами радянського

соціалізму як державного капіталізму. Під другою формою поневолення розумілося розчленування українських земель між різними державами. Це означало, що українців брали в іноземні війська, де вони самі охороняли та захищали іноземне панування над собою. Щодо змісту третьої – духовної – форми поневолення, то тут малася на увазі втрата українцями власного «я» під впливом цілеспрямованої політики держав-колонізаторів. Передостання форма визиску полягала у тривалій і цілеспрямованій зміні іноземними поневолювачами та їхніми місцевими прислужниками етнодемографічної структури України. Особливо підкреслювалося, що наслідком такої політики стало швидке збільшення кількості неукраїнського елемента в українських містах та зосередження у руках чужинців торгівлі, фінансів і промисловості. Остання, п'ята форма поневолення була небезпечною тому, що через нещадну експлуатацію іноземними поневолювачами природних багатств України українській нації загрожувало біологічне вимирання та постійна економічна залежність від інших народів.

На думку Закордонного комітету УПСР, визволення України могло відбутися лише шляхом соціальної революції. У статті «Світова ситуація, сучасне становище українського трудового народу і завдання УПСР» М.Шаповал писав: «Головним історичним завданням УПСР є переведення соціальної революції на українських землях з метою визволення українських селян та робітників від неволи й визиску та забезпечення їм свободи для культурного і господарського будівництва та розвитку в формі соборної самостійної соціалістичної Української Республіки» [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.3, арк.20]. Навіть у випадку, коли в Україні розпочнеться національна революція, її необхідно, на думку М. Шаповала, перетворити на революцію соціальну. Потреба цього випливала з постулату, що в Україні не існує власної, національно свідомої буржуазії, яка б стала гарантом незалежності, та із специфічності соціальної структури населення України. Тому всяка революція, якщо вона не соціальна, не могла привести до справжнього визволення України [ЦДІАЛ, ф.309, оп.1, спр.262, арк.8].

Характерно, що українські есери на чужині розпочали активну культурницьку працю. Початком її вважається створення за ініціативи празької групи УПСР навесні 1921 р. Українського громадського комітету. Одним із результатів його діяльності стало створення Української господарської академії в Подебрадах, Українського педагогічного та Українського соціологічного інститутів у Празі, заснування різного роду допомогових та кооперативних організацій і товариств, українських видавництв, газет, журналів тощо.

Проте УГК став, і у цьому є вина політики М.Шаповала, ареною міжпартійної боротьби між українськими політичними групами, що, крім іншого, призвело і до поглиблення розмежування між галицькими та наддніпрянськими іммігрантами у Чехословаччині. Так, галицька імміграція категорично відмовилася співпрацювати з УГК, звинувачуючи його керівництво у «проведенні громадськими грішми партійної агітації» [ЦДАВО України, ф.3521,

оп.1, спр.3, арк.5]. Визначний український діяч О. Шульгин, представник уряду УНР в екзилі, теж звинувачував М.Шаповала у необ'єктивній кадровій політиці УГК стосовно українців, які не були членами УПСР [Шульгин, 1934, С.22]. Пізніше сам М. Шаповал звинувачував українських соціал-демократів у тому, що вони через Український вільний університет у Празі розпочали боротьбу проти УПСР та УГК, а пізніше «відірвали» від комітету Українську господарську академію [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.49, арк.77]. Соціалістичні погляди М. Шаповала не могли не позначитися відповідним чином і на його концепції проведення культурницької праці. У вже цитованій статті «Засади соціотехніки» він подає перелік агітаційних гасел УПСР за кордоном. Ці гасла засуджують релігію та церкву в цілому, але автокефальний рух «умовно підтримується», спорт – як організація трудових мас – підтримується, але спорт буржуазії засуджується [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.49, арк.121зв.]. Проте особливі заслуги М. Шаповала у розбудові громадсько-культурного життя української імміграції у Чехословаччині дістали визнання навіть від найпринциповіших його політичних опонентів [ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.179, арк.12].

Відповідними до програмних принципів празької групи українських есерів були і їхні політичні засади. На чільне місце ставилася соборність. Реалізувати цю ідею можна було через соціальну революцію, яка мала визволити українську націю на всіх її етнічних землях та об'єднати ці території в одній республіці. Перевага в державній організації післяреволюційного українського суспільства надавалася федералізму. Основними одиницями української федерації мали стати Закарпаття, Галичина, Волинь, Буковина, Правобережна Україна з Бессарабією, Лівобережна Україна, Степова Україна, Кубань і Крим. До компетенції федерального уряду належали питання зовнішньої політики, охорони кордонів, збройних сил, ухвалення та внесення змін до конституції. Загалом, федеральний уряд мислився лише як посередницький та арбітражний орган. Завдяки соборності Україна мала стати «справжнім суспільством» та виробити власну об'єднувальну національну ідею. Наступною політичною засадою була повна політична самостійність України, передумовою досягнення якої мало стати усамостійнення економічне та культурне. Третьою політичною засадою українських есерів за кордоном була революційність – заперечення всього, що запроваджувалося гнобителями України. Максималізмом означалася четверта політична засада. Вона полягала у прагненні соціалістично-революціонерів домогтися повного і всебічного визволення української нації. Й, нарешті, п'ята засада – інтернаціоналізм – розшифровувалася як необхідність перейняти і застосувати в державному будівництві України кращі здобутки інших народів [Трошинський, 1994, С.125].

Хоча соціалісти-революціонери і були рішуче налаштовані проти будь-якої співпраці з буржуазією, але у різних громадських і наукових організаціях вони деякий час успішно співпрацювали з «буржуазною» інтелігенцією, до якої,

до речі, долучали й членів інших українських соціалістичних партій [ЦДАВО України, ф.3562, оп.1, спр.31, арк.4-8].

У політичному плані на початку 1920-х років пражських есерів шаповалівської течії захопила ідея створення в українському іммігрантському середовищі «єдиного революційно-демократичного національного фронту», який мав бути як сила, спроможна зупинити наступ більшовизму та створити необхідні політичні передумови для визволення української нації з-під ярма гнобителів. Адже жодна окрема соціалістична течія була неспроможною виконати це завдання. До «єдиного фронту» не могли увійти українські монархісти різних напрямів, зміновіховці та прихильники екзильного уряду УНР. Про іммігрантів-галичан мова не йшла взагалі. На початку 1925 р. у Празі було проголошено про створення «Українського революційно-демократичного національного союзу», що мав стати об'єднанням всіх українських соціалістів, орієнтованих на створення власними силами незалежної України шляхом соціальної революції. Але помітної діяльності союз не вів. Внутрішні суперечності та особисті амбіції його членів виявилися значно сильнішими від бажання працювати спільно [ЦДАВО України, ф.3562, оп.1, спр.32, арк.77, 81; Феденко, 1959, С.110-111; Винниченко, 1991, С.20; Трощинський, 1994, С.127-128]. Ще однією причиною, через яку союз не зміг розвинути значної діяльності, була позиція самої української імміграції в Чехословаччині. Значну частину її становили прихильники екзильного уряду УНР. Вони були не проти об'єднання, але мали свої погляди на його цілі та членство у ньому: «Поставити перед еміграційним об'єднанням конкретні політичні завдання – це значить одкинути ті чи інші емігрантські групи, це значить звузити його. Емігрантські об'єднання мусять, приймаючи своїх членів, обмежуватись, крім певних моральних моментів, тільки найзагальнішими вимогами: до об'єднання може належати лише той, що стоїть на ґрунті самостійної української державності й культури» [Український Вісник, 1925, С.1; ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.232, арк.38].

Невдача зі створенням «єдиного революційно-демократичного національного фронту» не відбилася на політичній активності УПСР у Чехословаччині. Терор і переслідування українців в СРСР, репресії польського уряду у Східній Галичині, наміри німецьких нацистів щодо України, підготовка нової світової війни зацікавленими в ній країнами – на все це по змозі адекватно реагували українські соціалісти-революціонери. Попри свій класовий підхід, вони постійно підкреслювали моменти загальнонаціонального характеру, завжди мали метою своєї діяльності створення незалежної соборної Української республіки власними силами української нації.

Закордонний комітет УПСР співпрацював у рамках Міжнародного бюро революційних партій з іноземними соціалістичними партіями та групами, а також з соціалістичними партіями емігрантів з колишньої Російської імперії. Влітку 1927 р. у Празі була завершена робота над проектом програми Соціалістичної ліги народів Східної Європи. У його розробці брали участь представники українських есерів на чолі з М. Шаповалом, російських есерів з

групи В.Чернова, білоруських есерів та білоруських соціалістів-федералістів й вірменської партії «Дашнакцутюн». Ліга не виявила себе особливо активною. Проте заслуговує на увагу сама спроба створення міжнародної організації на принципах визнання рівноправності націй, їхнього права на самостійну державність. Створення Ліги продемонструвало реальну можливість порозуміння між емігрантськими політичними структурами неросійських народів, з одного боку, і тими російськими емігрантами, які не стояли на позиціях шовінізму та великодержавності, – з іншого [ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.328, арк.1-21]. Іншим виявом співпраці українських і російських есерів за кордоном була спроба створити у 1931 році на базі Українського соціологічного інституту та Інституту вивчення Росії єдиної науково-дослідницької установи – Соціологічного інституту Східної Європи [ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр.77, арк.59-62]. На жаль, празька група соціалістів-революціонерів не змогла знайти спільної мови з представниками інших кіл української імміграції у Чехословаччині.

У різні проміжки часу в міжвоєнній Чехословаччині видавалося багато суто партійних (періодичних і неперіодичних) друкованих органів УПСР: «Боротьба», «Вартовий», «Бюлетень секретаріату головного комітету закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів», «Бюлетень закордонного комітету УПС-Р», «Вістник УПС-Р», згодом перетворений у «Трудову Україну», та інші [Животко, 1934, С.18-20]. Представники партії, будучи членами редколегій, мали вплив на 47 українських друкованих органів за кордоном [Григорій, 1934, С.19]. Пояснення питання фінансування всіх цих друкованих видань дає опис діяльності української імміграції Празького управління поліції: «В перші роки по державному перевороту, коли українська еміграція поселилась в ЧСР, вся допомога чехословацької влади була надана на прохання есерівської партії, що була на чолі емігрантської акції. Зрозуміло, партія пам'ятала і про себе, тому зараз вона є фінансово забезпечена» [Tejchmanova, 1993, С.191].

У Празі була сконцентрована основна маса українських есерів за кордоном. Багато іммігрантів стали членами партії у Чехословаччині. Новими членами були переважно колишні вояки армії УНР, які втекли або легально переїхали з польських таборів у ЧСР, де стали студентами українських вишів. М. Шаповалу, як керівникові Українського громадського комітету у Празі – організації, яка була засновником більшості цих вишів, нескладно було забезпечити кількісне зростання рядів партії за рахунок студентів. Незадоволені екзильним урядом УНР за поразку у боротьбі за державність та за перенесені у польських таборах поневіряння, колишні вояки йшли за радикальними гаслами М. Шаповала та УПСР. Лави празької групи українських есерів постійно зростали [ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.179, арк.12].

Однак не всі ті, хто став членом УПСР за кордоном, виявилися готовими слідувати вимогам М.Шаповала. Серед членів партії у ЧСР стався ідеологічний розкол, який тривав до смерті М. Шаповала у 1932 р. Лише навесні 1933 р.

українські есери у Чехословаччині дійшли згоди, а у жовтні 1933 р. на конференції УПСР у Празі було обрано новий керівний орган партії – Центральний Комітет. Його очолив Н.Григорій [Феденко, 1959, С.258]. Проте вже нечисленна партія не могла ефективно діяти. Ліквідація Чехословацької республіки та наступна її окупація взагалі унеможливила будь-яку політичну діяльність.

Висновки. Варто зазначити, що значна частина українських есерів опинилася в еміграції у результаті поразки української революції, де і відбулася організаційна перебудова та еволюція поглядів Української партії соціалістів-революціонерів. Так, члени ЗД УПСР на чолі з М. Грушевським стали прихильниками компромісу з більшовиками, у той час, як ЗК УПСР на чолі із М. Шаповалом рішуче виступив проти таких дій. Протягом досить тривалого часу Закордонний комітет УПСР існував як політична партія, займаючи активну позицію і потужно впливаючи на українську спільноту у Чехословаччині через різні допомогіві, політичні, освітні та культурницькі структури. Головною ідеологічною засадою ЗК УПСР було визнано необхідність організації на українських землях національної і соціальної революції, а кінцевою метою діяльності партії – побудова Соборної Трудової Української республіки.

Список літератури

1. Бевз Т.А. Партія національних інтересів і соціальних перспектив (політична історія УПСР). Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2008. 586 с.
2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. Київ: Криниця, 1991. 128 с.
3. Григорій Н.(1934) УПСР і преса. Трудова Україна. 1934. (№12).
4. Животко А.(1934) Українська партія соціалістів-революціонерів і преса. Трудова Україна. 1934. (№11).
5. Нова Україна. 1922(№12)
6. Tejchmanova S. Dokumento ukrajinske emigracivme živalečnem Československu Slovanský přehled. 1993. (№1)
7. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.
8. Український Вісник. 1925. (№11)
9. Феденко П. Український рух у ХХ ст. Лондон: Наше слово, 1959. 141 с.
10. Шаповал М. Большевизм і Україна. Прага, 1924.
11. Шаповал М. Куди вони йдуть... Прага, 1925.
12. Шаповал М. Програма Української партії соціалістів-революціонерів. Прага, 1927. 43 с.
13. Шаповал М. Міжнародне становище українського народу. Прага, 1935. 111 с.
14. Шульгин О. Без території: ідеологія і чин Уряду УНР на чужині. Париж: Меч, 1934. 251 с.

15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
17. Центральний державний історичний архів у м. Львові.

References

1. Bevz T.A. *Partiia natsionalnykh interesiv i sotsialnykh perspektyv (politychna istoriia UPSR) [Party of national interests and social perspectives (political history of the UPSR)]*. Kyiv: IPIEND imeni I.F.Kurasa, 2008. 586s. [in Ukrainian].
2. Vynnychenko V. *Zapovit bortsiam za vyzvolenniia [A testament to the fighters for liberation]*. Kyiv: Krynytsia, 1991. 128 s. [in Ukrainian].
3. Hryhoryiv N. (1934) *UPSR i presa. [UPSR and the press]. Trudova Ukraina. 1934. (№12) [in Ukrainian]*.
4. Zhyvotko A. (1934) *Ukraiinska partiia sotsialistiv-revolutsioneriv i presa [Ukrainian party of socialists-revolutionaries and the press]. Trudova Ukraina. 1934. (№11) [in Ukrainian]*.
5. *Nova Ukraina. [New Ukraine] 1922. (№12) [in Ukrainian]*.
6. Tejchmanova S. *Dokumento ukrajinske emigracivme živalečnem Československu. [The document about Ukrainian emigration in the interwar Czechoslovakia]. Slovanský přehled. 1993. (№1) [in Czech]*.
7. Troschynskiy V. *Mizhvoenna ukraiinska emihratsiia v Evropi iak istorychne i socialno-politychne iavysche. [Interwar Ukrainian emigration to Europe as a historical and social-political phenomenon]*. Kyiv: Intel, 1994. 260 s. [in Ukrainian].
8. *Ukraiinskyi Visnyk. [Ukrainian Herald] 1925. (№11) [in Ukrainian]*.
9. Fedenko P. (1959) *Ukraiinskyi rukh u XX st. [Ukrainian movement in the XX century]*. London: Nasheslovo, 1959. 141 s. [in Ukrainian].
10. Shapoval M. *Bolshevizm i Ukraina. [Bolshevism and Ukraine]*. Praha, 1924. [in Ukrainian].
11. Shapoval M. *Kudy vony idut... [Where are they going...]*. Praha, 1925. [in Ukrainian].
12. Shapoval M. *Prohrama Ukraiinskoi partii sotsialistiv-revolutsioneriv. [Program of Ukrainian party of the socialists-revolutionaries]*. Praha, 1927. 43 s. [in Ukrainian].
13. Shapoval M. (1935) *Mizhnatsionalne stanovyshe Ukraiinskoho narodu. [The international situation of the Ukrainian people]*. Praha, 1935. 111 s. [in Ukrainian].
14. Shulhyn O. *Bezterytorii: ideolohiia i chyn Uriadu UNR na chuzhyni. [Without territory: ideology and activity of the government of the Ukrainian People's Republic abroad]*. Paryzh: Mech, 1934. 251 s. [in Ukrainian].

15. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine] [in Ukrainian].*
16. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] [in Ukrainian].*
17. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Lvovi [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv] [in Ukrainian].*